

4. İletteki vasfın geçebilir/müteaddî nitelikte olması gerekir. Yani illetin, sadece asıla mahsus bir vasıf olmaması lazımdır. Asılın hükmü ta'lîl edildiğinde tespit edilen vasfın başka olaylarda da bulunabilmesi yani illetin sadece ait olduğu hükme münhasır kalmaması şarttır. Bu vasıf, sadece asılda bulunan ve başka meselelerde görülemeyen bir vasıf olduğu takdirde, kıyâs yapılması mümkün olmayacaktır. Örneğin, şarapta bu şartı kendisinde bulunduran illet, iskâr/sarhoş edici olmasıdır. Çünkü bu vasıf birçok maddede bulunabilir. Bu vasfı taşıyan her şey kıyâsa göre haram sayılır.
5. Vasfın muteber olmadığını gösteren bir delilin bulunmaması gerekir. İlet olarak kabul edilen vasıf, dinî bir nassa aykırı olduğu takdirde böyle bir vasfın ta'diye etmeyeceği/sirayet etmeyeceği, geçebilir olmadığı gayet açıktır. Dolayısıyla kıyâs da yapılamayacaktır. Endelüslü bir fakihin, halifeye oruç kefareti olarak; köle azat etme yerine, altmış gün oruç tuttururken öne sürdüğü illet, (halifenin zengin olması, köleyi kolayca azat edebileceği) geçerli/muteber değildir. Çünkü öne sürülen bu illet, nassa aykırıdır.

İleti Tespit Yolları

İleti veya illetin Şâri'/kanun koyucu tarafından geçerli sayılıp sayılmadığını tespit etme yollarına "mesâlik-i ille/mesâlikü'l-ille" yani "illet belirleme yöntemleri" adı verilmektedir. İleti belirleme yöntemleri, hükmün hangi illete dayanılarak konulduğunun bilinmesini sağlayan yollar ve deliller demektir.

Bu metotların en önemlileri şunlardır:

- a. **İleti, Kitâb ve Sünnet'in Nasslarından Araştırmak:** Kitâb ve Sünnet'teki bir nass, herhangi bir vasfın, bir hükmün illeti olduğunu göstermekte ise bu nasstan o hükmün illetinin bu vasıf olduğu anlaşılacaktır. Bu yolla belirlenmiş olan illete, "nassla belirlenmiş/bildirilmiş illet/el-illetü'l-mansûsa" denilir.

Nassın bir vasfı illet olarak göstermesi, bazen sarâhaten/açık bazen de îmâ/işaret yoluyla olmaktadır.

- **Sarîh Delâlet:** Nassın, illeti, bu anlamda konulmuş lafızla göstermesidir. Arap dilinde bir şeyin illetini/gerekçesini belirtmek üzere konmuş lafızlar "inne/ان, key/كي, li ecli/لأجل, min ecli/ من أجل" ve ta'lîl anlamını taşıyan "li/lâm/لا harfî"dir. Hz. Peygamber'in "gezginci fakirler bulunduğu için sizi, kurban etlerini saklamaktan nehyetmişim, artık yiyiniz ve saklayınız." Hadisinde geçen "li ecli" kelimesi, Arapçada illet bildirmektedir. Böylece bu hadisten, kurban etlerini saklamanın yasaklanmasındaki illetin, o sırada Medine'ye gezginci fakirlerin gelmesi olduğu açıkça anlaşılacaktır.
- **Îmâ (İşaret) Yoluyla Delâlet:** Herhangi bir karîne yardımıyla nasstaki lafzın gösterdiği vasfın illet olduğunun anlaşılmasıdır. Bir vasfın, o hükmün illeti olduğunu hatıra getirecek şekilde, hükmün hemen bu vasfın peşi sıra zikredilmesi buna örnektir. Hz. Peygamber'in "Hâkim, kızgın olduğu halde hüküm veremez." hadisindeki, kızgınlıkla hüküm vermekten yasaklama hükmünün, "kızgınlık" hali ile yan yana zikredilmesi, bu yasaktaki illetin, genellikle zihnin dağılmasına yol açan "kızgınlık/gadab" hali olduğuna bir işarettir.

- b. **İleti İcmâ'da Araştırmak:** Müctehidler, herhangi bir devirde, bir vasfın, bir hükmün illeti olduğu konusunda fikir birliğine varmışlarsa, bu vasıf –

icmâ‘ ile artık o hükmün illeti olarak kabul edilir. Yukarıda zikrettiğimiz, “kırgın iken hüküm vermenin haram olması” hükmünün illetinin “zihnin karışması” olduğu hususunda müctehidler icmâ‘ etmişlerdir. Sonra buna kıyâs yaparak; korku, üzüntü vb. sebeplerin yol açtığı zihni karışıklık hallerinde de kazâî hüküm verilmeyeceği sonucuna varmışlardır. Bu ve benzeri konularda olduğu gibi, icmâ‘ da illete işaret edebilmekte ve bu illet sayesinde hüküm başka olaylar için geçerli olabilmektedir.

c. İleti açıklayan veya ona işaret eden bir nass (veya icmâ‘) bulunmadığı takdirde, illetin tespit edilmesi için, fikhî ictihâda başvurmak: Fikhî ictihâd da meselenin çeşitli vasıflarını ve bunlardan hangisinin hüküm için elverişli bir illet olabileceğini tespit ederek yapılır. İletinin bir ictihâd ile tespiti şu üç yolla olmaktadır:

1. *Tahrîcu'l-Menât/تخريج المناط*: Nassın ibâre ve işâretiyle ya da icmâ‘ yoluyla belirtilmemiş olan illet olmaya elverişli bulunan vasfını tespit etmek demektir. Böyle bir tespit de, kıyâs ve ictihâd esaslarıyla olmaktadır. Örneğin, kısâsı gerektiren, öldürme suçunun işlenmesidir. Buna kıyâs edilerek, Kur‘ân’ın nâzil olduğu sırada var olsun veya olmasın, öldürme niteliği taşıyan herhangi bir aletle kasten adam öldürmenin cezası kısastır hükmü çıkarılmaktadır.
2. *Tenkîhu'l-Menât/تنقيح المناط*: Hüküm için illet olmaya elverişli vasfı, hükümle ilgili bulunan diğer vasıflar arasından seçerek belirlemektir/ortaya koymaktır. Tenkîhu'l-Menât'ta müctehid, hüküm için illet olmaya elverişli görülmeyen vasıfları bir yana bırakıp illet olabilecek uygun/münasip vasfı buluncaya kadar gayret sarf eder. Ramazan orucu tutmakta iken karısıyla cinsel ilişkide bulunan bedeviye Hz. Peygamber tarafından tayin edilen kefaretin illetinin, Ramazan ayında oruçlu iken kasten orucu bozmak olduğu bu yolla tespit edilmiştir.
3. *Tahkîku'l-Menât/تحقيق المناط*: Herhangi bir yolla illeti tespit ettikten sonra, o illetin şumulüne/kapsamına giren uygun vasıfları tespit etmek demektir. Bilindiği gibi şahitliğin bağlayıcı olması için adalet esastır. Lâkin bir şahsın adaletli olup olmadığını ve adaletin ne olduğunu yani mahiyetini ortaya koymak, “tahkîku'l-menât” metoduyla sağlanır. Yani âdil bir şahsı, diğerinden ayırt etmek ancak fikhî bir ictihâd ile mümkün olur. Aynı şekilde, şarabın yasak olmasının illeti sarhoş etmesidir. Fakat çeşitli içkilerde sarhoş etme vasfının bulunup bulunmadığını araştırarak, sarhoş etme özelliğini taşıyan şeyleri tespit edip ortaya koymak “tahkîku'l-menât” adı verilen bu fikhî ictihâd ile mümkün olmaktadır.

Görüldüğü gibi nass ve hükümlerdeki illetleri tespit edip ortaya çıkarmak, nassları iyice öğrenip bunların manalarını kavrayan, dinin umum ve hususlarındaki amaçlarını bilen ehliyetli ve kabiliyetli bir İslâm Hukukçusunun işidir. İmam Şâfi‘ de kıyâs yapmaya teşebbüs eden kimsenin, kıyâsın dayanacağı nassları, bu nasslardan gözetilen amaçları, gözetilen bu amaçlarla hükümlerdeki maslahatlara uygun olan illetleri çok iyi bilmesi gerektiği görüşündedir.

İlet ile Hüküm Arasındaki Uygunluk (Münasebet)

İletinin şartlarından bahsederken, “hüküm” ile “illet” sayılabilecek “vasıf” arasında bir uygunluğun/münasebetin bulunması gerektiğini söylemiştik. Burada aranan uygunluktan kasıt: “illet olarak kabul edilen vasıf ile hüküm arasında öyle bir uyum olmalıdır ki hükmün bu vasfa bina edilmesiyle, Şâri‘in bu hükmü koyarken kastettiği maslahatın gerçekleşmiş olduğu

kanaatine varılabilsin. Bu maslahat da ya kulları için bir faydanın sağlanması ya da kullarından bir zararın giderilmesidir.” şeklinde özetlenebilir. Hanefiler, illet ile hüküm arasındaki uygunluğu/münasebeti sağlam kurallara bağlamışlar ve “hüküm” ile arasında uygunluk bulunan “illet”i beşe ayırmışlardır:

- a. **Münâsib-i Müessir/el-Münâsibu'l-Müessir/المُنَاسِبُ الْمُؤَثِّرُ (Müessir Olan Münâsib Vasıf):** Şâri‘ tarafından münâsib görülen vasıftır. Şâri‘ tarafından hüküm için illet olarak kabul edildiğine dair delâlet bulunan vasfa denir. Eğer Şâri‘ böyle bir vasfa uygun olarak bir hüküm koymuş ise, bu vasıfla ta‘lil yapılabileceğinde (vasfî illet olarak kullanıp kıyâs yapılabileceğinde) usûl âlimleri ittifâk etmişlerdir. Usûl âlimleri böyle bir vasfa “hükümün konmasını gerektiren uygun vasıf” anlamında “münâsib-i müessir/el-münâsibu'l-müessir” adını verirler. Bilindiği gibi “sarhoş edicilik”, şarabın/hamrın haram kılması için illet olarak belirtilmiştir. Zira Hz. Peygamber, “Sarhoşluk veren her şey hamrdır (şarap) ve her hamr haramdır.” buyurmuştur. Aynı şekilde kurban etlerinin saklanması yasaklanmasının illetini Hz. Peygamber, “gezginci fakirler bulunduğu için sizi ondan nehyettim” buyurarak açıklamıştır. Bu hadise göre çevrede aç fakirler bulunduğu kurban etini saklamak doğru olmaz.

Hükümlerin en kuvvetli olan illetleri, bu kısma giren illetlerdir. Çünkü Şâri‘, bu belirtilen illetlerin/ vasıfların muteber olduklarını bizzat açıklamıştır.

- b. **Münâsib-i Mülâim/el-Münâsibu'l-Mülâim/المُنَاسِبُ الْمُلَائِمُ (Mülâim Olan Münâsib Vasıf):** Hakkında, Şâri‘ tarafından muteber sayıldığı gösteren bir delil bulunmayan fakat:
1. Hükümün cinsi için illet sayıldığına,
 2. Vasfın cinsinin böyle bir hüküm için illet sayıldığına,
 3. Vasfın cinsinin hükümün cinsi için illet olduğuna dair hakkında şer‘î bir nass veya icmâ‘ bulunan vasıftır. Şimdi “Mülâyim Olan Münâsib Vasıf”ı örneklerle açıklayalım:
 - Mal üzerinde velâyete sebep olan ve nass ile sabit bulunan küçüklük/sığar, hükümün cinsi için illet olarak kabul edilen bir vasıftır. Hanefiler, bu vasfı (küçüklüğü/sığarı) şahıs üzerindeki velâyet için de elverişli bir delil olarak kabul ederler. Çünkü şahıs üzerindeki velâyet cinsindedir. Böylece mal üzerinde sabit olan velâyet, şahıs üzerinde de sabit olmaktadır.
 - Yağmurlu günde iki namazın birleştirilmesi/cem‘i, vasfın cinsinin hüküm için illet oluşuna örnek olarak gösterilebilir. İmam Mâlik’e göre Şâri‘, yolculuk/sefer sırasında iki namazın birleştirilmesine/cem‘ edilmesine cevaz vermiştir. Buna kıyâs yapılarak yağmurlu günde iki namazın birleştirilmesi de caizdir. Zira meşakkat bakımından yolculuk ve yağmur aynı cinstendir. Öyle ise yolculuk sebebiyle namazı birleştirmek caiz olunca yağmur sebebiyle cem‘in de caiz olması gerekir. İslâm Hukukçularının çoğunluğu bu konuda İmam Mâlik’e katılmamaktadır.
 - Hz. Peygamber, kedinin artığı temizdir derken “*Kedi, sizin etrafınızda dolanan hayvanlardandır*” hadisiyle bu hükümün illetini açıklamıştır. İşte bu, Şâri‘in beyanıyla, vasfın cinsinin hükümün cinsi için illet oluşuna bir örnektir. Zira Hz.

Peygamber'in ifadesinden, kedi artığının temiz oluşunun anlaşılması, güçlüğü kaldırma/nefyu'l-harac esasına dayanmaktadır. Öyle ise güçlük bulunan her yerde kolaylığı sağlanması lazımdır. Doktorun bir bayanı muayene ederken, mahrem yerine bakmaması güçlüğü yol açıyorsa, sakınılması güç olduğundan dolayı –kedi artığının temiz sayılması gibi- kadının mahrem yerine bakması da doktor için mubah sayılır. Örnekteki güçlüğü kaldırma/nefyu'l-harac, kedi misalindeki güçlüğü kaldırma cinsinden olduğundan, buradaki hüküm ile oradaki hüküm aynı cinsten olmaktadır.

- c. **Münâsib-i Garîb/el-Münâsibu'l-Garîb/المناسب الغريب (Garîb Olan Münâsib Vasıf):** Bu vasıf, bir nasstan çıkarılan ancak, Şâri'in hükümlerine uygun olma hususunda "münâsib-i müessir" ya da "münâsib-i mülâim" niteliğini taşımayan vasıftır. Ancak, bir nassta yer alan hüküm konusunda münâsib/uygun olan vasıf illettir. "babasını kasten öldüren bir çocuğun babasına mirasçı olamayacağı" ile ilgili hadisteki bu hüküm illeti olarak, acele etmesi gösterilmiştir. Babasını öldüren çocuk, mirastan mahrum bırakılarak cezalandırılmıştır. Bu hadiste belirtilen hüküm için tespit edilen bu illet, hükme münâsib olan bir illettir. Ancak, Şâri'in diğer tasarruflarının cinsine uygun düşmemektedir. Çünkü Şâri', başka bir hükmünde böyle bir illete yer vermemektedir. Böylece bu illet, sadece bu hükme münâsib kaldığı ve başka bir örneği de bulunmadığı için, bu tür vasfa münâsib-i garîb/el-münâsibu'l-garîb adı verilmektedir.
- d. **Münâsib-i Mülgâ/Münâsibu'l-Mülgâ/المناسب الملغى (İlga Edilmiş Olan Münâsib Vasıf):** Şâri' tarafından geçersiz sayılan münâsib vasıftır. Bu vasfın muteber sayılamayacağı hakkında şer'î bir delil bulunmaktadır. Eğer Şâri' böyle bir vasfın gerektirdiğinin aksine bir hüküm koymuşsa, usûl âlimlerinin ittifâkı ile artık bu vasfa göre ta'lil yapılamaz. Bu sebeple böyle bir vasfa, "geçersiz sayılan münâsib" anlamında "münâsib-i mülgâ/münâsibu'l-mülgâ" adı verilmektedir. Ramazan orucunu bozan halifeye, Yahya b. Yahya el-Leysi'nin, kefarete olarak iki ay peş peşe oruç tutması yönünde fetva vermesi, münâsib-i mülgâya örnek olarak verilebilir. el-Leysi'nin bu fetvayı vermesindeki gerekçesi, o iki ay oruç tutmayı köle azat etmekten önceye alırken maslahata dayanan bir kıyâsa uymuştur. Zira el-Leysi'ye göre hükümdara meşakkat veren ve onu böyle bir davranışı tekrar etmekten caydırıcı özelliğe sahip kefarete, iki ay peş peşe oruç tutmaktır. Köle azat etmek, halifeyi Ramazan orucuna karşı saygısızlık etmekten alıkoyacak caydırıcı bir özelliğe sahip değildir. Bu değerli fakih, halife için köle azat etmenin zengin olduğu için kolay olmasını ve bunun halife için ceza niteliği taşımamasını, köle azadının halife için yeterli bulunmamasını kefarete illeti olarak kabul etmiştir. Bu sebeple de halifeyi doğrudan doğruya peş peşe iki ay oruç tutmakla sorumlu tutmuştur. Fakihin bu görüşü, hükümden beklenen maslahatı -günah işlemekten alıkoyma ve Allah'ın koyduğu sınırlara ve vecibelere/sorumluluklara uymayı sağlama amacı- gerçekleştiren hükme "uygun" düşen bir değerlendirmedir. Ancak, Şâri' kefarete konusundaki bu değerlendirmeyi/mülâhazayı geçerli saymamıştır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber, Ramazan'da bile bile orucunu bozan bedeviden önce köle azat etmesini istemiş, köle azat etmenin onun için kolay veya zor olduğunu ya da ona zarar verip vermeyeceğini dikkate almamıştır. Şâri' adeta bu hükümde köle azat etmenin, kolaylık ve zorluk yahut zarar verip vermeme yönünün dikkate alınmasını ilga etmiştir/geçersiz saymıştır.

Bu icthâdında fakih, sadece nassa (Hz. Peygamber'in hadisindeki sıralamaya) muhalefet etmekle kalmamış, hem yaptığı kıyâsta hem de illeti kavramakta yanılmıştır. Zira fakih, altmış gün oruç tutmadaki

maslahatı, bir köle azat etmekteki maslahattan daha kuvvetli görmüştür. Çünkü bu fakihe göre kefaretin illeti, Ramazan orucunu bozmayı önlemektir. Bu da kefaretin cezası olan oruç tutmakla daha etkili bir şekilde önlenir. Hâlbuki otuz köleyi hürriyete kavuşturmak (Ramazan orucunu her gün bozduğu takdirde), insanların nazarında altmış gün oruç tutmaktan çok daha hayırlıdır. Bu sebeple Şâri‘in köle azat etme emrindeki maksadı/amacı, oruçla kazanılan ahlâkî sonuçtaki maksadından/amacından daha yüksektir.

- e. **Münâsib-i Mürsel/el-Münâsibu'l-Mürsel/المناسب المرسل (Mürsel Olan Münâsib Vastf):** Şâri‘ tarafından ne muteber ne de geçersiz sayılan, hakkında ne muteber olduğuna ne de ilga edildiğine dair şer‘î bir delil bulunmayan vasıf/illettir. Bu vasfa, “müctehidlerin takdirine bırakılmış münâsib” anlamında “münâsib-i mürsel/el-münâsibu'l-mürsel” veya “maslahat-ı mürsele/maslahatu'l-mürsele” adı verilmektedir. Bu vasfa göre ta‘lil yapılması ve bu vasfa göre hüküm bina edilmesi İslâm Hukukçuları arasında ihtilâf konusudur. Mâlikîler ve Hanbelîler, “münâsib-i mürsel”i hüccet/delil olarak kabul etmekte ve buna “mesâlih-i mürsele” adını vermektedirler. Hanefî ve Şâfi‘ler ise “münâsib-i mürsel”i hüccet/delil olarak kabul etmemektedirler.

Şâri‘ tarafından muteber olduğu bildirilen vasıfların bazıları “mesâlih-i mürsel” sayılmaktadır. Ancak, bu da mazbut/istikrarlı değildir. Bununla beraber Mâlikîler ve Hanbelîler bunu hüccet/delil olarak kabul etmektedirler.

İllet olmaya elverişli görülecek bir vasfın mutlaka Şâri‘ tarafından belirtilmesi gerekmektedir. Muteber olan vasıfların tamamının zarurî olarak şer‘î bir delile dayanmış olduğu da açıkça görülmektedir.

Maslahat-ı Mürsele/المصلحة المرسلة

Maslahat-ı Mürsele’nin Tanımı

Şâri‘ tarafından muteber veya geçersiz sayıldığına dair bir delil bulunmayan, hükümün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlamasına ya da insanlardan bir zarar gidermesine bağlı olan maslahattır.

Tanımdan da anlaşılacağı gibi maslahat-ı mürsele:

- Şâri‘in hükmünü açıklamadığı yani geçerli ya da geçersiz olduğunu belirtmediği,
- Kendisine kıyâs yapılabilecek bir nass ya da icmâ‘ ile sabit olan bir hükmün bulunmadığı

Durumlarda söz konusu olmaktadır.

Müctehid, karşılaştığı bir olayda, bu iki şartı taşıyan bir maslahatın bulunduğunu tespit ettiği takdirde, maslahat-ı mürseleyi bir delil olarak kabul ederek, bu yönde bir hüküm verebilecektir.

Maslahat-ı mürsele, Şâri‘ tarafından muteber veya geçersiz sayıldığına dair bir delil bulunmayan, hükümün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlamasına ya da insanlardan bir zarar gidermesine bağlı olan maslahattır.